

SES BİLGİSİ AÇISINDAN DİL EDİNİM SÜRECİ*

Seyhun Topbaş
Anadolu Üniversitesi

Dilbilimsel çözümleme bugün dil ve konuşma bozukluklarının tanınması ve terapisi sürecinde oldukça yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir. Çocuğun iletişim engeli ne olursa olsun eğer konuşma üretimi etkileniyorsa, sesbilgisel (fonolojik) çözümleme ve değerlendirme tanılamada kullanılması zorunlu bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. İletişim engelinin türüne göre terapistin yanıtlamakla yükümlü olduğu pek çok sorudan en önemlileri çocuğun dilinin ses sistemini nasıl kullanabildiği, ve çocuğun konuşma üretiminin normalden nasıl sapma gösterdiğine ilişkindir. Yanıtları ise güncelliğini korumakta olan "çocuk ana dilinin ses sistemini nasıl ediniyor?" sorusu ile bir bütünlük taşımaktadır. Eğitimci/terapist ancak bu yolla çocuğun konuşma gelişimi ve düzeyi hakkında kestirimde bulunabilir.

Çeşitli dillerde ve özellikle İngilizce dilinde yapılan birçok araştırma ile o dillere özgü sesbilgisel gelişim ve aşamaları belirlenebilmiştir (Weiner, 1979; Ingram, 1981; Grunwell, 1985). Fizyolojik, bilişsel ve sosyal gelişim sürecinde sesbilgisel olarak çocuğun üstesinden gelmesi gerektiği iki öncelikli süreçten söz edilmektedir.

Birincisi, anlam ayırıcı özellikli sesbirimleri ve karşıtlık işlevlerini ayırtedebilme ve üretebilme sürecidir. Bu süreçte algısal olarak, çocuğun karşıtlık işlevi içinde bulunan parçasal birimleri ve parçalarüstü birimleri akustik parametrelerine göre kümeleyebilmesi gerekmektedir. Üretimsel olarak ise, çocuk söz zinciri içinde sesbilgisel karşıtlıkları gerçekleştirebilmek için gerekli sesletim parametrelerini otomatik olarak kontrol edebilmeyi öğrenmek durumundadır.

*Bu yazı, Dokuz Eylül Üniversitesinde düzenlenmiş bulunan V. Dilbilim Sempozyumunda (İzmir, 16-18 Mayıs 1991) bildiri olarak sunulmuş ve yayınlanmak üzere Dilbilim Yazıları Dergisine gönderilmiştir. Ancak dergi bir aksaklık nedeniyle bugüne kadar basılamamıştır. Yazı sempozyumda sunulanın aynı olup üzerinde değişiklik yapılmamıştır..

Bu süreç ile bağdaşık olarak çocuğun aynı zamanda üstesinden gelmesi gerektiği ikinci sorun edinmekte olduğu sesbilgisel karşıtlıkları dilinin kurallarına göre örgütleyebilme ve kullanabilmedir. Başka deyişle, çocuk dilinin dizimsel yapısını oluşturan sesbirim dizge bilgisini de edinmek durumdadır.

Yapılan araştırmalar sesbilgisel edinimde "sesbilgisel işlem (phonological processes)" stratejilerine dikkat çekmişlerdir (Ferguson,1978; Stampe,1969; Ingram,1976). Kavram, çocuk fonolojisi alanyazınına Stampe'in (1969, 1973, 1979) 'Doğal Fonoloji (Natural Phonology)' kuramı ile girmiştir. Bu stratejiler yetişkin ile çocukların söyleyiş örüntüleri arasındaki ilişkiyi betimler. Terim kuramsal olarak çocukların konuşmasındaki "basitleştirme" olarak adlandırılan strateji eğilimine çerçeve niteliğinde bir ağıklamadır. Stampe (1979) bu olguyu şöyle tanımlamaktadır:

"Sesbilgisel işlemler, çocuğun konuşma üretiminde belirli güçlük sergileyen ses ya da ses dizinleri yerine güçlük dereceleri daha az (fakat benzer) ses ya da ses dizeleri ile değiştirme için uygulanan zihinsel bir süreçtir." (p.1).

Sesbilgisel işlem kavramı çocuğun sesbirim dizelerini, sözcükleri, tümceleri kavrama ve gerçekteştirmesinde işlev gören algısal ve motor sınırlamalar hakkında yoğun araştırma ve görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örneğin, algı ve üretim boyutunda çocuğun sesbilgisel sistemi yetişkin modeliyle özdeş olarak mı yoksa bağımsız olarak mı ele alınmalıdır?, Derin yapı da doğrudan yetişkin modeli mi simgelenmektedir yoksa yüzeysel yapı kendi sistemini oluşturan derin yapının bir yansıması mıdır?. Günümüzde çocuğun girdi olarak yetişkin sistemini alıp edindiği kabul edilmekle birlikte çocuğun sisteminin bağımsız olarak incelenmesi gerektiği üzerinde bir görüş birliği bulunmaktadır.

Sesbilgisel işlemler çözümlemesi bu görüşleri açıklığa kavuştırmada çocukların kendi bireysel stratejilerini uygulayarak dil ediniminde aktif ve yaratıcı olduklarını gösterir bir araştır. Sesbilgisel işlemlerin psikolojik gerçekliğinin olup olmadığı konusunda ki tartişmalar güncelliğini korumakta ise de, buğün için çocuğun sistemini çocuk açısından betimleyebilen en yaygın çözümleme yöntemi olarak bir çok araştırmacı tarafından uygulanmaktadır (Weiner, 1979; Hodson, 1980; Shriberg & Kwiatkowski, 1980; Hodson & Paden, 1983; Stoel-Gammon & Dunn, 1985 ref. Edwards ve Shriberg,1983 p.333; Grunwell, 1981,1985; Ingram, 1976,1981).

Söz konusu süreçte ustalaaşmanın zaman içinde aşamalı olarak geliştiği bilinmektedir. Ancak bireysel farklılıklar ve dile-özgü faktörler bu aşamalardan geçiş hızı ve sırasını etkileyebilmektedir. Türk dilinde bu alanda Başkan (1988), Ekmekçi (1979) ve Topbaş'ın (1988) ayrıntılı olmasa da seslerin edinimine ilişkin bir çalışmaları bulunmaktadır. Ancak sesbilgisel edinimi sesbilgisel işlemler yönünden inceleyen kapsamlı bir çalışmaya rastlanamamıştır. Bu eksiklik özel eğitim alanında gerek tanılama gerekse eğitim yöntemleri açısından yanılığlara yol açmaktadır. Bu

sunu söz konusu amaçla başlatılan bir kaç aşamalı bir çalışmanın bir bölümünü oluşturan "Türk çocuklarının sesbilgisel gelişim sürecinde gözlenen sesbilgisel işlemler ve yaşlara göre edinimi" incelenmiştir. Bu sunu araştırmanın yalnızca betimsel bölümünü ele almaktadır.

YÖNTEM

Araştırmanın örneklemini 1-3 yaşları arasında 22 çocuk oluşturmaktadır. Bu çocuklardan ikisi uzunlamasına izlenmişlerdir. Çocuklardan biri günlük tutmanın yanısıra 1 yaşından 3 yaşına kadar iki yıllık bir süreyle her 15 günde bir, diğeri de 1 yaşından 2.5 yaşına kadar birbuçuk yıllık bir süre ile uzunlamasına izlenmişlerdir. Ay farkı ile 1:3 - 2:11 arasında çeşitli yaş gruplarından diğer 20 çocuğun konuşma dillerinden bir kesit alınmıştır.

Araştırma da durum saptamaya yönelik, varolan durumda bir değişim yaratılmadan, çocukların konuşma dillerini doğal olarak, var olduğu şekli ile gözleyen (ex post facto design) tarama modeli kullanılmıştır. Konuşma dili verileri doğal kendiliğinden (spontane) konuşmaya dayalı olarak (oyun oynama, yemek yeme, söyleşi) 30 dakikalık bir süre içinde iyi şartlar altında bir audio-teyp aracılığıyla kayıt edilmiştir. Kayıt sırasında anne ya da babanın yönlendirici yardımlarından yararlanılmış; çeşitli oyuncak, resim, hikaye kitabı kullanılmıştır.

Veriler, Uluslararası Sesbilgisel Çevriyazı kullanılarak çözümlenmiş, Ingram (1981), ve Grunwell'in (1985) çözümlenme ve değerlendirme yöntemleri Türk dilinin özellikleri dikkate alınarak uygulanmıştır. Çocukların ürettikleri sözcükler sesbilgisel [ ] ayrıçaları, hedef yetişkin sözcükleri de sesbilimsel / / ayrıçaları içinde gösterilmiştir. Çalışmada özellikle Grunwell'in "Phonological Assessment of Child Speech (PACS)" kullanılmıştır. Grunwell (1987) seslerin edinimine yönelik incelemelerde seslerin geleneksel olarak sözcük içindeki sözcük başı, ortası ve sonu gibi yalnızca üç konumda değerlendirilmesine karşı çıkmıştır. Çünkü sözcükler birden çok heceden meydana gelebilmektedir ve seslerin, gerek hece yapıları gerekse sözcük içindeki dizimleri o seslerin edinimini etkileyebilmektedir. Bu nedenle Türkçe'nin hece yapısı göz önüne alınarak sözcüklerde ünsüz dağılımı aşağıdaki şekilde irdelenmiştir.

Hece başı-sözcük başı (HBSB)	/k/	ka,pı
Hece başı-sözcük içi (HBSİ)	/k/	to,ka
Hece sonu-sözcük içi (HSSİ)	/k/	ek,mek
Hece sonu-sözcük sonu (HSSS)	/k/	be,bek

Bitişik ünsüzler:-C,C- yapılar	/k/	as,kı
Sözcük başı-ünsüz-öbekleri	/rk/	türk
Sözcük sonu-ünsüz öbekleri	/tr/	tren

Herhangi bir sesin sözcüklerdeki konumu çocuğun dağarcığında yukarıda belirtilen durumlardaki gibi yer alıyorsa, o sesin edinildiği varsayılmıştır.

Verilerin değerlendirilmesinde İngiliz çocukları için belirlenen çeşitli araştırmaların sonuçlarına dayalı gelişim aşamaları dikkate alınmakla birlikte, araştırmacının gözlemlerine dayalı olarak 5 yaş dönemine ayrılmıştır.

Gelişim Dönemleri	Yaş Grupları	Çocuk Sayısı
	Uzunla- masına Kesit alınan	
Dil-öncesi Dönem	0;9 - 1;3	2
I. Dönem	1;3 - 1;5	2
II. Dönem	1;6 - 2;0	2
III. Dönem	2;1 - 2;5	2
IV. Dönem	2;6 - 3;0	2

BULGULAR ve YORUM

Sesbilgisel işlemler bir parça yada parçalar birleşiminin basitleştirilmesi stratejisi olarak tanımlandığında çocukların konuşma örüntülerinde ki oluşumları iki yönde sınıflandırılabilir (Grunwell, 1982;1985):

1. Dizimsel/Yapısal basitleştirme (Syntagmatic): Sesçil birimlerin, sözcüklerin ya da seslemlerin yapısal örüntüsünü etkileyen basitleştirme işlemleridir ki, bu sesbirim dizgesel (phonotactic) ilişkiyi betimler. Sesbirim dizgesel çözümleme parçasal birimlerin seslemlerde 'olabilirlik ve aykırılık' ölçütü içindeki birleşimlerini; dizemin ölçü birimi olan 'seslem yapısını' dikkate alır.

2. Dizisel basitleştirme (paradigmatic): Ayırıcı özellikli birimlerin bağlam içindeki anlam farklılığı işlevini, başka deyişle karşıtlık ve yer değiştirebilme bağıntısını betimler. Böylelikle, çocuğun ses dağarcığını (phonetic inventory) kullanımı ve hangi sesleri karşıtlık işlevi içinde farklı olarak kullanılabildiğine ilişkin bilgi edinilir.

Türk çocuklarının sesbilgisel gelişmelerine ilişkin bulgular bu sınıflandırma dikkate alınarak irdelenmiştir.

DİZİMSEL (YAPISAL) BASİTLEŞTİRME İŞLEMLERİ

1. Seslem Yitimi ve Tekrarlama: Seslem yitimini Ingram (1976), Grunvell (1985) ve diğer araştırmacılar İngilizce'de ilk dönemlerde gözlenen vurgusuz seslemin düşürülmesi işlemi olarak açıklamaktadırlar. Türk çocuklarında bu işlem, 1;3 -1:5 yaş birinci dönemde ilk 50 sözcük içinde ortaya çıkıp, genellikle tekrarlama işlemi ile birlikte görülmektedir. Seslem yitiminin vurgu ile ilişkisinin araştırılması çalışmanın ikinci aşaması için planlanmıştır. Çünkü yitime uğrayan seslemler bazen vurgu alan seslemler bazen ise vurgusuz seslemlerdir, ayrıca Türkçe'de sözcük vurgusu genellikle son hecede ise de, bazı ilkelere ve bağlama göre değişebilmektedir (Tekin, 1990).

[pY]	/para/	[dY]	/daha/
[øk]	/oku/	[tY]	/sıcak/
[kYp't]	/kıyafet/	[c'm'c]	/kelebek/

Tekrarlama sözcük içindeki seslemlerden birinin tam veya yarı benzeşim içinde yinelenmesi işlemidir. Türkçe'de baba, dede, anne, mama, nenni, meme, kaka, cici v.b. gibi seslem yinelenimli sözcükler anlam taşıdıkları ve ebeveynler tarafından çocuklara yönelik konuşma biçimlerinde sıklıkla kullandıkları için çocukların kullanım bilgisi içine çok erken ve kolaylıkla girmektedirler. Bu sözcükler dışında kalan tekrarlama işlemlerinin birinci dönemden sonra kaybolmaya başladığı ikinci dönemden sonra ise hemen hiç gözlenmediği söylenebilir. Örneğin, aşağıdaki örnekler 1;3 yaşlarında bir çocuktan alınmıştır.

[dødø]	/doktor/
[bıdı]	/bıcı bıcı/ (banyo yaparken)
[m'm']	/meme/
[n'nn'n]	/nenni/ (uyuma isteği)
[mYmmY]	/mama/(yemek yeme isteği)
[æt'tY]	/atta/ (dışarı/sokağa gitme isteği)

Aşağıdaki örnekte 1;11 yaşındaki "Oya" kendine özgü bir kullanımla iki sözcük arasındaki anlam farklılığını ünlüler ile gerçekleştirmektedir.

[IYIY]	/hala/
[-ı-Y]	/teyze/

2. Ünsüz Düşürülmesi: İngilizce'de yapılan çeşitli araştırmalarda genellikle gelişimin ilk aşamalarında hemen tüm ünsüz-ünlü-ünsüz (CVC) seslem yapılarında son ünsüzün düşürülmesi olarak belirtilmiştir.

Türk çocuklarında sözcüklerde ünsüz düşmesi aşağıdaki gibi gözlenmiştir:

Açık hece ile sonuçlanan son ünsüz düşmesi:

İşlemin 1. ve 2. dönemde bazı sürtünmeli-sızıntılı, daralmalı-kaymalı, ve akıcı-yan ünsüzler için uygulandığı söylenebilir. Örnekler:

[bı] /bir/ [du] /dur/

[˙] /al/ [kø] /koy/

[k˘] /kuş/ [g˙] /kalk/

Hece başı-sözcük başı ünsüz düşmesi:

[,:k˙] /hırka/ /h/ --> ø

[˙İ ˙] /hala/

[øk] /yok/

Hece başı-sözcük içi ünsüz düşmesi

[˙b ˙] /abla/

Sözcük içi-hece kavşakları ünsüz birleşmelerinde ünsüz düşmesi(-C,C-yapıları)

Bu işlem, sözcük içinde iki ünsüzün yanyana bulunduğu bağlamlarda hece sonunda veya başında gözlenmiştir. Genellikle sürtünmeli-sızıntılı, daralmalı-kaymalı, ve akıcı-yan ünsüzler düşmektedir.

[b˙d˙k] /bardak/ [øldu] /oldu/

[j˙d,] /yandı/ [˘m˙] /elma/

[køm˙] /koyma/

Bazı çocuklarda /n/ ve /l/ seslerinin bağlam duyarlılık etkisiyle düşürüldüğü ancak aynı çocukların farklı bağlamlarda bu sesi çıkarmakta güçlük göstermedikleri gözlenmiştir. Aşağıda 1:3 yaşındaki bir çocuktan alınan örneklerden bu durum izlenebilir.

[bød˘] /boncuk/ /n/ --> ø

Buna karşın aynı çocuk şu örneği gerçekleştirmiştir.

[m ˘nı] /benim/

3. dönemde /r/ ve bazı /s, z, f, v/ gibi sürtünmelilerin yavaş yavaş baskılanmaya başladığı, 4. dönemden sonra /r/ akıcı sesi dışında diğer seslerin düşürülmesi işleminin baskılandığı söylenebilir.

/ø/ tek vuruşlu/akıcının ya da titrelinin düşürülmesi işlemi bu sesin ediniminin geç olmasına bağlanabilir. Bunun yanı sıra, son seste düşürme en fazla eylem sözcüklerin aldığı /-yor/ ekinde gözlenmiştir. Bu yetişkin konuşma dilinde de söyleyiş kolaylığı bakımından sık rastlanan bir olgudur.

[ø˘jø] /oturuyor/

Diğer taraftan, sözcüklerde kök-ek birleşmeleri sırasında eş-çiftünsüz içeren fiillerde de eşsesletim etkisinden dolayı da ünsüz düşmesi gözlenebilmektedir.

[dıtı] / gitti/

3. Ünlüleşme: Ünlüleşme, ünsüz düşmesi ile bağımlı olarak /r/, /l/ ve /ç/ seslerinin uzun ünlülere dönüşmesi biçiminde gözlenmiştir. Ünlüleşme 3. dönemde ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde çocukların hece kavşaklarında bu seslerin varlığını kavradıkları ancak çıkarım kolaylığına erişememeleri nedeniyle ünlüleştirme stratejisinin ortaya çıktığı söylenebilir. Nitekim bu işlemin 4. dönemden sonra da devam etmesi, /r/ ve /ç/ seslerinin geç edinilmesi ile bağdaşık olduğu düşünülmektedir.

[bÿ: mÿk]	/parmak/	[ÿ: t,]	/altı/
[t': lıç]	/terlik/	[ÿ: mÿ]	/alma/
[ÿ: tı]	/ağaç/	[dÿ:]	/dağ/

4. Ünsüz Öbeği Daralması: Ünsüz öbeği daralması 4. dönemin sonuna kadar devam etmektedir. Daralma öbek içinde belirteç (marked) durumunda ki edinilen ses yönüne doğru gerçekleşmekte ancak öbekten öbeğe de farklılık gösterebilmektedir.

[tgc] /türk/

Yukarıdaki örnekte /r/ ve /ç/ yuvarlamalı + öndamak seslerinden oluşan sözcükteki /r/ ve /ç/ yuvarlamalı + öndamak seslerinden oluşan /rk/ ünsüz öbeğinde belirtili durumda olan ses /k/ dir.

i. SS C + C --> C

SB C + C --> C

[j'c] /renk/ nk-->k

[dçet] /dört/ rt-->t

[tgc] /türk/ rk-->k

[fg t] /flüt/ fl-->f

ii. Ünlü eklemesi

C + W +C [tı'n] /tren/

[cıl'm] /krem/ [pij's] /prens/

iii. C + C --> ø [gÿ] /kalk/

3. dönemde bazı çocuklarda /r/, /l/, /n/, /s/ sesleri kullanılmaya başlandığı halde öbeklerin daralması devam edebilmektedir. Uzun süreli izlenen Oya' da 2.9 yaşından itibaren öbeklerin kullanımına başlanmıştır. Aynı yaş grubunda diğer çocuklarda tüm öbekler izlenemediğinden kaç yaşlarında tam olarak baskılandığı hakkında bir genelleme yapılamamaktadır (Ek Tablo 3).

5 Benzeşim İşlemleri/Ünsüz Uyumu: Benzeşim işlemleri, bir sesin söz zincirinde kendisinden önce ya da sonra gelen bir başka sesle birlikte bulunmasından doğan ve özellik aktarımı yoluyla gerçekleşen değişim olarak tanımlanmaktadır (TDK,1989).

İlerleyici, gerileyici, bitişik ve uzak benzeşim olarak çocuk dilinde gözlenen en önemli sesbilgisel işlemlerdendir. Diğer dillerde verilerin çokluğuna rağmen benzeşimin oluşum evreni ya da sınırlılıkları hakkında bilginin sınırlı olduğu ifade edilmektedir (Ingram,1981). Benzeşim içinde gözlenen en önemli işlemler ünsüz ve ünlü uyumlarıdır ki, bu Türkçe'nin ses dizgesine egemen ve biçim dizgesinde etkili olan ses benzeşmesi kurallarıdır.

Bu araştırmanın verilerine göre benzeşim işlemleri 3 başlık altında toplanabilir (Ek Tablo 1).

a) Damak/yumuşak-damak uyumu

dişyuvasıl	-->		
dudaksıl	-->	damak/yumuşak damak	
[kŸmŸk]	/parmak/	/p/ -->	[k]
[kŸdŸk]	/doktor/	/t/ -->	[k]
[pŸgŸk,]	/portakal/	/t/ -->	[g]

b) Dudaksıl/dişyuvasıl uyum

damak/yumuşak damak	-->	dişyuvasıl/dudaksıl
[tŸp'c]	/köpek/	/k/ --> [t]
[t, tŸt]	/çıkart/	/t/ --> [t]

c) Genizsi uyum

i.	dudaksıl/dişyuvasıl	-->	genizsi
	/p/, /b/, /d/	-->	[m], [n]
	[m'ni]	/benim/	[muni] /bu ne/
ii.	/m/	-->	[b] [beth] /Metin/
iii.	/v/	-->	[b'] /ver/

Tablo 1 benzeşim işlemlerinin 3. dönemden itibaren baskılanmaya başladığını ancak bireysel farklılıklar dikkate alınarak ileriki dönemlere kadar devam edebileceğini göstermektedir. Benzeşim işlemleri İngilizce'de 3.dönemle birlikte baskılanmaya başlamakta 4.dönem de ise baskılandığı belirtilmektedir.

6. Diğer Dizimsel Basitleştirme İşlemleri:

Ses ve Seslem Aktarımı:

Bu işlemler, sözcük içinde bir sesin ya da seslemin diğer bir ses ya da seslemlerle yer değiştirmesi olarak tanımlanmaktadır. Çocuğa özgü farklılıklar göstermekle birlikte, 3. dönemde baskılanmaktadır. Çeşitli yaşlardan örnekler:

1:8	[cɪpŸt]	-->	/kitap/
1:8	[kŸdŸk]	-->	/doktor/
	[tɪpŸt]	-->	/kitap/
2:0	[jŸdŸ]	-->	/radyo/

DİZİSEL BASİTLEŞTİRME İŞLEMLERİ (Paradigmatic)

1. Önleştirme İşlemleri: Alanyazında /k,g/ damak ve yumuşak damak seslerinin ağzın ön kısmında çıkartılan seslerle yer değiştirmesi olarak tanımlanan bu işlemlerin evrensel nitelikler taşıdığı öne sürülmüştür. Bu çalışmada önleştirme işlemlerine belirtilen örnekler dışında rastlanmamıştır. Benzeşim işlemlerindeki örneklerden de görüldüğü gibi yumuşak damak ve damak sesleri Türk çocuklarının ses dağarcığına erken yaşta girmekte ve sık kullanılmaktadır. Bu nedenle de önleştirme işlemleri yerine, genellikle edinilen ses sınıfı yönünde benzeşim işleri uygulandığı, ve 3. dönemde baskılandığı söylenebilir.

/k/-->[t]	/g/-->[d]
[tø'k] --> /koltuk/	[dıtı] --> /gitti/
[tıt'p] --> /kitap/	[d'] --> /gel/
[tæp'c] --> /köpek/	

2. Art-Damaksıllaşma: Bazı seslerin yumuşak damak sesine dönüşmesi işlemi olarak tanımlanabilir.

/k/ = /c/ -->	[k]
[k'ç: t]	/kağıt/
[køpt']	/köfte/
[køft']	/köfte/

3. Duraklaştırma: Sürtünmeli ve yarı kapantlı durak sürtünmelilerin durak sesleri olarak gerçekleşmeleri işlemidir. Edinim sürecinde bu strateji ilk dönemlerde patlamalı sesler yönüne doğru uygulanmakta, ve çocukta o ses sınıfına ait karşılıklı işlevi tam olarak gelişinceye kadar çeşitli aşamalarda işlem görmektedir.

a. dış-dudak sürtünmelilerin duraklaştırılması:

/f/,/v/-->[b], [p]	
[p'çj']	/fare/
[pıl]	/fil/
[b'çzø]	/vazo/

b.damaksıl-dişardı sürtünmelilerin duraklaştırılması

/,z,dz/-->[d], [d], [dz]			
/s,ç,t/-->[t], [t], [ts]			
[t']	/uçuyor,uçtu/	[tøk]	/çok/
[død']	/çocuk/	[d'ııcı]	/çirkin/
[ç'mijø]	/sevmiyor/	[d'çmı]	/cami/

c. Sürtünmelilerin yarı -kapantılı durak sürtünmeliye dönüşmesi

/ʃ/--->[tʃ]

[tʃ] /şu/

[tʃ̣tʃ̣] /saç/ [ḅtʃ̣] /başka/

d. Yarı-kapantılı durak sürtünmelilerin sürtünmeliye dönüşmeleri

/t/--->[s],[ʃ]

[ṣ] /çiek/

[ṣṃ] /çekme/

[ṭṃ] /içtim/

Örneklerden de görüldüğü gibi, dış-dudak sürtünmeliler ile dış-damaksıl (dışardieşiği) sürtünmeliler duraklaştırılmakta; ya da dış-damaksıl (dışardı eşiği) sürtünmeliler doğrudan yarı kapantılı durak sürtünmeli seslere dönüşebilmekte veya tersi bir işlem de sözkonusu olabilmektedir. Duraklaştırma işlemleri 4. dönemin sonlarında baskılanmaktadır.

4. Sürtünmelilerin kayması: Bazı sürtünmeli seslerin daraltılı ve akıcı seslere dönüşmesi işlemi olarak tanımlanmaktadır.

/f/ --> [w] [ẉ] /fazla/

/j/ --> [j] [j̣] /jet/

/v/ --> [w] [ṭẉk] /tavuk/

5. Akıcıların Farklılaştırılması: Araştırmalarda akıcı-sızıcı, yan daraltılı seslerin /j, r, l/ kayması (gliding) olarak ifade edilmektedir. Ancak burada aynı özelliğe sahip daralmalı ünsüzler içerisinde bir farklılaşma gözlenmiştir. Bir daralmalı bir başka daralmalıya dönüşmektedir. Bu farklılaşmanın nasıl olduğuna ilişkin süreçler henüz tam olarak anlayamamıştır.

a- /l/--->[j] [ḳj̣m] /kalem/

b- /r/--->[l],[j] [̣ṛḅ] [̣j̣ḅ] /araba/

[ṭḷn] [ṭj̣n] /tren/

c- /r/--->[w],[̣ṛ] [̣ẉḅ] /araba/

Dizisel basitleştirme işlemleri içinde sürtünmelilerin duraklaştırılması ve akıcıların farklılaştırılması 4.döneme kadar devam edebilmekte, /r/ sesinin edinilmesi ise oldukça uzun sürebilmektedir.

6. Bağlam-duyarlı ötümlüleşme/ötümsüzleşme: Özellikle patlamalı seslerde fakat diğer bazı seslerde de bağlam koşullu olarak, seslem başı, sonu yada ünlüler arasında görülen işlemdir.

/t/ --> [d] /k/ --> [g]

	/p/ --> [b]	/z/ --> [s]		
SB	[d op]	/top/ SBSİ [kÿbÿt]	/kapat/	
	[dÿbÿk]	/tabak/	[cgb´]	/küpe/
	[dÿbı]	/tabı/		
	[b`dih]	/puding/	SSSS (tek seslemlı)	[kÿs] /kaz/
	[g`]	/kuş/	[Öces]	/göz/
	[gÿ]	/kalk/		

Bu işlemlerin gözlemlendiği çocuklarda hedef sesler çocukların ses dağarcığında kullanılmakta olduğu halde, karşılık işlevi henüz tam gelişmemiş olabileceğinden bütünleyici dağılım özelliği gösterdiği söylenebilir. Bu nedenle ötümlüleşme bağlam-duyarlı özelliğe sahip olarak tanımlanmıştır.

7. /ğ/ ünsüzünün kullanımı: /ğ/ ünsüzünün kullanımı kendinden önce gelen ünlü sürelerinin uzatılması biçiminde çıkarıldığından söz edilmiştir.

İlk iki dönemde bu ses düşme işlemine uğrarken, örneğin, [at] ya da [at]

3. dönemden sonra algılanmaya başlamaktadır.

Örneğin, /ağaç/ --> [a:t].

Ancak Türkçe'nin sesbilgisi kurallına göre /k/ yumuşak-damak sesi sözcüklerde son ses durumunda iken durum takısı gibi ek alma durumlarında /ğ/ sesine dönüşmektedir. Çocukların bu değişimi gerçekleştirebilmeleri sırasında ise bireysel farklılıklar gözlenmiş, çoğu durumlarda /k/ sesi korunmuştur. Çeşitli yaşlardan örnekler:

1:6 yaş	[vÿkvÿk,,n]	/vakvağın/
1:6 yaş	[bÿdÿk,,]	/bacağımı/
1:8 yaş	[m`bÿkÿ]	/mutfağa gitti/
2:3 yaş	[öndÿk,,m,,]	/oyuncağımı/
2:4 yaş	[søkÿk,,]	/sokağa/

Bu izlenimler yalnızca bu araştırmadan elde edilen verilerle sınırlıdır. Bir genellemede bulunabilmek için detaylı sesbiçimbirimsel (morphophonemic), bir araştırmaya gereksinim bulunmaktadır.

SONUÇ

Tablo 3' de çocukların uyguladıkları basitleştirme işlemleri ve ses dağarcıklarına yönelik aşamalar yer almaktadır. İncelenen verilere dayalı olarak, Türk çocuklarının sesbilgisel gelişim aşamalarının ilgili kaynaklarda yer alan İngiliz çocuklarının gelişimi ile paralellik gösterdiği ancak Türk çocuklarının bu aşamaları

bireysel farklılıklar da gözönüne alınarak daha erken yaşlarda geçebildiği söylenebilir. Başka deyişle, sesbilgisel işlemlerin baskılanması süreci daha erken gerçekleşebilmektedir. Yine bu çalışmadaki gözlemler, örneklerden de görülebileceği gibi, Türk çocuklarının erken yaşlarda bile konuşma dillerinin anlaşılabilirlik düzeyinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Bunda etken olarak Türk dilinin sesbirimsel dizgesinin başka deyişle sözcüklerde seslerin dizim kuralları (sesbilgisel düzenlenişin), hece sınırlarında durak ve kavşakların belirgin özellikleri dili kazanım sürecinde algısal ve üretimsel yönden sesbilgisel edinimi kolaylaştırdığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Başkan, Ö. 1988 Bildirişim: İnsan Dili ve Ötesi. İstanbul:Altın Kitaplar Matb.
- Ekmekçi, Ö. 1979. "Acquisition of Turkish: A Longitudinal Study on the Early Language Development of a Turkish Child." Unpublished PhD Dissertation, The University of Texas, Austin.
- Edwards, M.L. and Shrieberg, L.D. 1983. Phonology: Applications in Communicative Disorders. San Diego: College Hill Press.
- Ferguson, C.A. 1978. "Learning to Pronounce: The Earliest Stages of Phonological Development in the Child". Minifie and Lloyd Eds. Communicative Competence and Cognitive Abilities. Baltimore : University Park Press.
- Grunwell, P. 1985. Clinical Phonology. (2nd ed). London: Croom Helm.
- _____. 1985. Phonological Assessment of Child Speech (PACS). Dorset: NFER-NELSON
- Ingram, D. 1976. Phonological Disability in Children. London: Edward Arnold Pub
- _____. 1981. Procedures for the Phonological Analysis of Children's Language. Baltimore: University Park Press.
- Stampe, D. 1979. A Dissertation on Natural Phonology. New York: Garland.
- Tekin, T. 1991. "Türkçe'de Kelime Vurgusu Kuralları." Dilbilim Araştırmaları. Ankara: Hitit Yay.
- Topbaş, Seyhun. 1988. The Frequency Effect and Its Influence on the Acquisition of /k/, /t/, /t/ Sounds in Turkish. Unpublished MSc Thesis. The City University. London.

Table 1 :0-3 yaş Türk Çocuklarında Sesbilgisel İşlemlerin Kronolojik Gelişimi

<u>İşlemler/ Yas</u> (n=22)	<u>1:0</u>	<u>-1:6</u>	<u>1:6-2:0</u>	<u>2:1-2:4</u>	<u>2:5-2:9</u>	<u>2:10-3:0</u>
<u>Tekrarlama</u>	-----	-----				
<u>Seslem Yitimi</u>						
<u>Açık Tek Heceye İndirgeme</u>	-----	-----				
<u>Çok Hecelileri İndirgeme</u>	-----	-----	-----	-----	-----	-----
<u>Ünsüz Düşmesi</u>						
<u>Hece Başları</u>	-----	-----	-----	-----	-----	-----
<u>Hece Sonları (-C,C-)</u>	-----	-----	-----	-----	-----	-----
<u>Ünlüleştirme</u>	-----	-----	-----	-----	-----	----->
<u>Ünsüz Öbeği İndirgemesi</u>	-----	-----	-----	-----	-----	----->
<u>Ses Aktarımı</u>	-----	-----	-----	-----	-----	-----
<u>Ünsüz Uyumu</u>						
<u>Yumuşak-damak Uyumu</u>	-----	-----	-----	-----	-----	-----
<u>Diş-yuvasıl Uyum</u>	-----	-----	-----	-----	-----	-----
<u>Dudaksıl Uyum</u>	-----	-----	-----	-----	-----	-----
<u>Genizsi Uyum</u>	-----	-----	-----	-----	-----	-----
<u>Önleştirme</u>	-----	-----	-----	-----	-----	-----
<u>Art-damaksillaşma</u>	-----	-----	-----	-----	-----	-----
<u>Duraklaştırma</u>	-----	-----	-----	-----	-----	-----
<u>Akıcıların Kayması</u>	-----	-----	-----	-----	-----	----->
<u>Ötümlü/Ötümsüzleşme</u>	-----	-----	-----	-----	-----	-----

(---) Sesbilgisel işlemlerin çocukların çoğunluğunda devam ettiği yaş dönemini

(- - -) Sesbilgisel işlemlerin en son baskılanma yaş dönemini

(--->) Sesbilgisel işlemlerin ileriki yaş döneminde devam edebileceğini göstermektedir

Tablo 2 : 0-3 yaş Türk Çocuklarında Ünsüz Edinimi: Kronolojik Gelişim

Ünsüz / Yaş n=22	1:3-1:5	1:6-2:0	2:1-2:4	2:5-2:9	2:10-3:0
b	-----	-----			
dÜ	-----	-----	-----		
tʃ	-----	-----			
d	-----	-----			
f	-----	-----	-----		
g, Ǿ	-----	-----	-----		
ç	-----	-----	-----	-----	
h	-----	-----	-----	-----	
Ü	-----	-----	-----	-----	
k,c	-----	-----			
l, ~	-----	-----	-----		
m	-----	-----			
n	-----	-----	-----		
p	-----	-----	-----		
«, ®	-----	-----	-----	-----	----->
s	-----	-----	-----	-----	-----
ř	-----	-----	-----		
t	-----	-----			
v	-----	-----	-----	-----	
i	-----	-----	-----		
z	-----	-----	-----	-----	-----
Ünsüz öbekleri	-----	-----	-----	-----	----->

(-----) Edinimin çocukların çoğunluğunda devam ettiği yaş dönemini

(---) Edinimin en son yaş dönemini

(--->) Edinimin ileriki yaş döneminde devam edebileceğini göstermektedir.

Tablo 3 : Türk Çocuklarında Ünsüz Edinimi ve Sesbilgisel İşlemlerin Gelişim Aşamaları (n=22)

Dil-öncesi Dönem 0;9-1;3	Genizsi		Dudaksıl		Evrensel Özellikler		Ön-sözcükler ve ilk sözcükler		Sesçil değişkenlik ve sesel işlemler	
	Patlamalı	Sürtünmeli	Akıcılar							
I. Dönem 1;3-1;6	m		n				Tekrarlama		Önleştirme	
	p	b	t	d			k	(g)	Duraklaştırma	
									Ötümlü/Ötümsüzleşme	
II. Dönem 1;6-2;0	m		n				Ünsüz Uyumu		Önleştirme	
	p	b	t	d	(tʃ)		k	g	Duraklaştırma	
			(s)		(ʃ)				Akıcı/sürtünmeli Kayması	
III. Dönem 2;1-2;5	m		n				Ünsüz Düşmesi		Duraklaştırma	
	p	b	t	d	tʃ	(dz)	k	g	(f,v,z)	
	(f)	(v)		s	(z)	ʃ	(z)		Damaksillaşma	
IV. Dönem 2;6-3;0	m		n				Ünsüz düşmesi		/z/-->[z]	
	p	b	t	d	tʃ	dz	k	g	Adkıcı kayması	
	*f	*v	*s	*z	ʃ	*z	( )		/r/-->[j],[l]	
			l	(r)	j	*h			/r/-->[ ]	
									Ünlüleşme	

- ( ) Çocukların çoğunluğunda seslerin kullanıma girdiği ancak ölçüte göre kazanılmadığı,
 * Çocukların çoğunluğunda ölçüte göre seslerin kazanıldığı ancak ses değışiklerinin de henüz kullanımda olduğunu göstermektedir.